ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ІМУНІТЕТУ ВЛАСНОСТІ ДЕРЖАВИ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

КАС'ЯНОВСЬКИЙ І.О. - аспірант Інституту держави та права імені В.М. Корецького НАН України

ORCID: 0000 0002 3282 6101

УДК 341.231.14:347.232.3

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2025.1.2

Дослідження особливостей регулювання імунітету власності держави за законодавством України є надзвичайно актуальним у сучасних умовах. Актуальність цієї теми зумовлена забезпеченням стабільності економічної системи, захисту інтересів держави, а також розвитком ефективних механізмів управління державною власністю. Разом з тим, актуальність дослідження підтверджена питанням забезпечення правової безпеки країни. З огляду на глобалізацію та активну участь України в розвитку міжнародної економіки, ефективний захист державних активів є наріжним каменем, що впливає на її нормальний розвиток та стабільність. Вивчення імунітету власності має важливе й практичне значення для розвитку економічної політики України, впливаючи на її міжнародні відносини.

У міжнародно-правовій доктрині імунітет держав ґрунтується на їхній юридичній рівності та суверенності. Це означає, що будь-яке інше утворення, яке не має суверенного статусу, не може користуватися імунітетом, у тому числі й імунітетом державної власності. Хоча нині не існує єдиної концепції реалізації імунітету серед країн, більшість розвинених держав світу орієнтуються саме на концепцію обмеженого імунітету. Ця концепція, яка ґрунтується на принципі суверенної рівності держав, розділяє їх публічно-правові та приватно-правові особливості, дозволяючи уникнути несправедливості в правових відносинах.

Імунітет державної власності є однією з визначальних ознак будь-якої держави, яка, виступаючи як публічна особа, користується захистом державного імунітету. Однак якщо в минулому столітті держави виконували переважно традиційні функції суверена, то за останні десятиліття вони здобули статус активних учасників приватноправових відносин.

Проблематика дослідження полягає й в усуненні прогалин та недоліків у чинному законодавстві, що регулює імунітет власності держави, а також в аналізі впливу таких норм на взаємовідносини між державою та суб'єктами приватного права. Важливим є з'ясування того як практика застосування цих норм впливає на захист державних інтересів, а також визначення проблем, що виникають у судових справах щодо державної власності, а також шляхів їх вирішення. Це дослідження також спрямоване на вивчення міжнародного досвіду та рекомендацій у сфері регулювання імунітету держави, що сприятиме вдосконаленню українського законодавства.

Ключові слова: імунітет власності держави, законодавство України, політика держави, нормативно-правові акти, суверенітет, міжнародне публічне право, міжнародне приватне право.

Постановка проблеми

В Україні імунітет власності держави регулюється низкою законодавчих актів. Основним нормативно-правовим актом з цього питання є Конституція України. Окрім того, до нормативно-правової основи відноситься Цивільний кодекс України, Закон України «Про міжнародне приватне право», інші галузеві нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, що ре-

гулюють специфічні види майна держави та відносини, які з цього виникають. Вказані нормативно-правові акти визначають особливості режиму власності держави, закріплюючи принципи її недоторканості та механізми вирішення спорів, які час від часу виникають у цьому напрямку.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей регулювання імунітету власності держави законодавством України. Це передбачає вирішення наступних завдань дослідження: – аналіз теоретичних та правових засад імунітету власності держави в українському законодавстві, зокрема визначення ключових особливостей його правового регулювання в контексті національних та міжнародних правових норм; – дослідження ролі Конституції України і її відношення до інституту власності держави; – розкриття особливостей інших норм вітчизняного законодавства, яким врегульовано імунітет власності держави; – встановити роль міжнародно-правових актів у процесі регулювання імунітету власності держави.

Дослідженням окресленого питання займалися такі вітчизняні науковці, як В. Ведькал, Т. Гадірлі, Н. Камінська, І. Проценко, А. Сіваш, К. Шерстюк, О. Ступак, І. Іванус, А. Власенко та ін. Однак, незважаючи на наявні дослідження, питання залишається не вирішеним і потребує більш детального розгляду.

Виклад основного матеріалу

У вітчизняно-правовій доктрині імунітет власності держави визначається як принцип, відповідно до якого держава в особі своїх органів повинна захищати власні майнові інтереси. Так, вітчизняний дослідник В. А. Ведькал говорить, що «питання імунітету власності особливо актуальне саме в міжнародному праві, оскільки, виступаючи суб'єктом ЗЕД, держава зазнає різних правових викликів, зокрема й у сфері захисту своїх економічних інтересів та власності далеко за межами кордонів. Імунітет власності є ключовим інструментом держави, оскільки забезпечує захист своїх активів від можливих неправомірних дій, у тому числі конфіскації або примусового вилучення» [1].

Імунітет власності, як правовий режим, має окреслюватися певними правовими рамками. Водночас стаття 1 Конституції України проголошує, що «Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава» [2]. Стаття 2 Конституції встановлює, що «суверенітет України поширюється на всю її територію» [2]. Також, відповідно до ч. 4 статті 13 Конституції України, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [2]. Стаття 41 Конституції визначає, що «ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Конфіскація майна може застосовуватися лише за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» [2]. На основі аналізу норм встановлено, що положення Конституції України свідчать в основному про публічний характер держави, і, відповідно до цього, є достатньо логічним, оскільки Конституція, як Основний Закон України, встановлює основи суспільного, у тому числі державного ладу, а тому ці норми Основного Закону можна віднести до тих, що формують засади для визначення держави як особливого учасника цивільно-правових відносин. Ключовий статус Конституції, як Основного Закону держави, передбачає можливість введення певних обмежень прав власності в інтересах суспільства, але лише на законних підставах. Це забезпечує правову визначеність та протидіє можливим зловживанням у сфері права власності, створюючи сприятливі умови для захисту інтересів суспільства. Окрім того, одним із визначальних аспектів, пов'язаних з імунітетом власності, є питання компенсації щодо вилучення власності для потреб держави. Загалом, дія Конституції України закріплює принципи державного суверe-

нітету і захисту власності на території держави.

Наступним нормативно-правовим актом, який визначає загальні правила власності держави, включаючи питання імунітету, є Цивільний процесуальний кодекс України [3]. Відповідно до його ст. 462, рішення іноземного суду визнаються та виконуються в Україні, якщо їх визнання та виконання передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності. Це положення підкреслює важливість міжнародного договору в регулюванні питань судового імунітету та виконання рішень іноземних судів на території України. При цьому, у разі відсутності відповідного міжнародного договору, застосовується принцип взаємності, який дозволяє визнавати рішення судів іншої держави на підставі аналогічного ставлення цієї держави до судових рішень, прийнятих українськими судами, та їх виконання.

Закон України «Про міжнародне приватне право» відіграє визначальну роль у процесі регулювання правовідносин, що здійснюються між суб'єктами права різних держав, особливо коли мова йде про регулювання імунітету власності держави, яка бере участь у приватних відносинах. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про міжнародне приватне право», вказаний нормативно-правовий акт застосовується до питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом.

Відповідно до статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право», позов проти іноземної держави, а також арешт її майна, що знаходиться на території України, чи будь-які інші заходи щодо забезпечення позову є дійсними за згодою компетентних органів цієї держави, якщо інше не встановлено міжнародними угодами України чи її національним законом. Разом з тим, акредитовані в Україні дипломатичні представники іноземних держав та інші особи, визначені у відповідних законах або міжнародних угодах України, підпадають під юрисдикцію українських судів лише в межах, передбачених нормами міжнародного права або дійсними міжнародними угодами [4].

Важливо зазначити, що участь іноземних держав у комерційних угодах або інших операціях, пов'язаних із власністю на території України, не означає відмову від загальних принципів імунітету. Застосування імунітету не призводить до втрати права на правосуддя, а тому позов може пред'являтися, як у межах юрисдикції іноземної держави, так і в судах іншої держави, але лише за її мовчазної або чітко вираженої згоди. Елементами такої позиції, на думку науковців В.А. Ведькал та Т. А. Гадірлі, «є згода, висловлена через уповноважених на те осіб (дипломатів, міністра закордонних справ тощо), згода, висловлена державами на взаємних та добровільних засадах у звичаєвій або конвенційній нормі міжнародного права, тобто у дво- чи багатосторонньому договорах, де врегульовано питання торгівлі тощо» [1]. З цього випливає, що якщо іноземна держава укладає контракт з вітчизняним суб'єктом господарювання або займається інвестиційною діяльністю, вона не може посилатися на імунітет у разі виникнення спору.

Окремою категорією є міжнародні договори, ратифіковані Україною. Вітчизняні дослідники А. А. Сіваш та К. Д. Шерстюк відзначають, що «міжнародне співробітництво, яке реалізується в різних формах та сферах діяльності, здійснюється за участю різних суб'єктів, одним із яких є держава. Особливістю правовідносини за участю держави є те, що вони регулюються як міжнародним публічним, так і міжнародним приватним правом. Так, правовідносини першої групи забезпечують у процесі укладання міжнародних договорів та угод з різних питань, зокрема економічної та технічної співпраці, валютних та кредитних відносин. Друга група правовідносин стосуються, зокрема, отримання земельних ділянок для розміщення дипломатичних і консульських установ, розробки корисних копалин, передачі будівель і споруд. З одного боку, у таких відносинах бере участь держава, а з іншого – іноземні юридичні особи, міжнародні господарські та інші ор-

ганізації, що не мають міждержавного статусу».

Незалежно від того, у які правовідносини вступає держава, питання її правового статусу завжди потребує узгодження і детального роз'яснення. Відповідно до статті 2 Статуту ООН, «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її Членів» [5]. Вказана норма детальніше розкрита в Декларації про принципи міжнародного права, яка стосується дружніх відносин і співробітництва між державами від 1970 року [6], і має велике значення для розуміння статусу держави та її імунітету. Суверенний імунітет, або імунітет держави, є фундаментальним принципом міжнародного звичаєвого права, відповідно до якого одна суверенна держава не може бути піддана судовій юрисдикції іншої держави без її згоди. Це означає, що суверенна держава звільнена від юрисдикції національних судів іншої держави, а питання імунітету тісно пов'язане з юрисдикцією: тільки тоді, коли суд має відповідну юрисдикцію, постає необхідність розглянути питання щодо надання імунітету чи його скасування [7].

Статут ООН прямо не регулює питання імунітету власності держави, однак опосередковано зачіпає цей аспект через основоположні принципи міжнародного права, один з яких суверенітет держави. Імунітет державної власності випливає з суверенітету держави, який визнається в міжнародному праві та закріплений у Статуті ООН, зокрема, у таких принципах, як рівноправність і повага до суверенітету держави, як передбачено ст. 2 Статуту ООН. Відповідно до цього, майно держави фактично захищено від юрисдикції судів іншої держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором. Окрім того, імунітет державної власності регулюється на рівні міжнародних договорів, таких як Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держави та їхньої власності (2004) [8] та Європейська конвенція про імунітет держав (1972) [9], які більш детально визначають правила, за яких власність держави може підлягати судовій юрисдикції іншої країни.

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держави та їх власності (2004 р.) є одним з основоположних міжнародно-правових актів. Ця Конвенція застосовується судами України відповідно до звичаєвого міжнародного права як кодифікований звід звичаєвих норм міжнародного права. Ще одним міжнародним документом, де втілено концепцію обмеженого імунітету держави («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи комерційного контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає в судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), є Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року.

Загалом, у сучасності спостерігається тенденція втілювати в регламентацію питань, пов'язаних з імунітетом, Концепцію функціонального імунітету, поступово віддаляючись від абсолютного імунітету. Але як підкреслюють сучасні фахівці, «якщо у випадку наявності згоди держави на обмеження її імунітету, незалежно від обраного принципу, створюється беззаперечна можливість залучення держави до судового процесу, то в разі відсутності такої згоди відповідне правове регулювання має, перш за все, бути чітким, досконалим та повною мірою відповідати нормам і принципам права» [10].

Відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право» [4] пред'явлення позову до іноземної держави, застосування до іноземної держави та її майна забезпечувальних заходів і звернення стягнення на кошти іноземної держави без згоди цієї держави не може бути реалізоване. Однак, зважаючи на унікальність ситуації, а також численне порушення норм міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права, обмеження імунітету державної власності все ж таки має місце на практиці.

Прикладом цього є Постанова Верховного Суду від 14.04.2022 року у справі №308/9708/19 [11] щодо обмеження імунітету рф під час розгляду справ, пов'язаних із завданням шкоди життю чи здоров'ю. У своїй Постанові Верховний Суд спирався

на Європейську конвенцію з прав людини, Європейську конвенцію про імунітет держав (1972) та Конвенцію ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004), відповідно до яких держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоди, у цей час перебувала на території держави суду. Підставою для застосування цих Конвенцій стала практика ЄСПЛ, що також вважається частиною українського законодавства відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [12]. Загалом, суть практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) полягає у забезпеченні дотримання основоположних прав і свобод, закріплених у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також у протоколах до неї. Практика ЄСПЛ включає юридичні висновки, роз'яснення та рішення, які конкретизують зміст правових норм Конвенції та формують єдині стандарти їхнього застосування. Для України це означає обов'язковість врахування таких рішень у національній правозастосовній практиці, що сприяє гармонізації законодавства з міжнародними стандартами та зміцненню правового захисту громадян.

На основі узгодження вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими актами вдалося не лише змінити підхід до обмеження імунітету власності держави, але й виробити рішення питань, пов'язаних з реальними обставинами відчуження майна іноземних держав і задоволення власних потреб. Безперечно, робота над законодавчою базою України щодо особливостей регулювання імунітету власності триває, однак уже зараз вона дає помітні результати. Зважаючи на екстраординарну ситуацію, яка утворилася внаслідок агресії росії проти України, і стан розвитку міжнародного звичаєвого права, а також практичні аспекти відшкодування шкоди, завданої воєнною агресією іноземної держави, нині немає однозначної відповіді стосовно того, чи можливо подолати суверенний імунітет рф іноземними державами. Саме тому – важливо й надалі працювати над здійсненням захисту імунітету власності держави, захищаючи цілі й інтереси України та її громадян. Проєкт Закону України «Про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав» за № 2380 від 16.03.2015 року [13] визначає дійсні перспективи встановлення меж юрисдикційного та майнового імунітету іноземних держав на території України, завдяки поширенню юрисдикції вітчизняних судів на всі майнові правовідносини зобов'язального та деліктного характеру, враховуючи роль іноземних держав, підприємств, установ, організацій, які безпосередньо чи опосередковано входять у сферу володіння іноземними державами. Зважаючи на таку особливість виникає питання притягнення до відповідальності іноземної держави за дії своїх державних органів, у тому числі й військових підрозділів. У випадку з війною, розпочатою рф, та збитками, яких держава-агресор завдала Україні, вказаний нормативно-правовий акт дасть змогу фізичним та юридичним особам подавати проти рф позов до вітчизняних судів і тим самим забезпечувати стягнення на майно та інші активи іноземної держави-агресора в рамках прийнятих вітчизняними судами рішень. Разом з тим, окреслений нормативно-правовий акт покладатиме обов'язки встановлення наявності судового імунітету іноземної держави в Україні тільки на суд.

Для підсилення правової опори України в захисті своїх майнових та немайнових інтересів, країна повинна приєднатися до низки міжнародних договорів. Загалом, забезпечення балансу між вітчизняним законодавством і міжнародними нормативно-правовими актами сприятиме ухваленню потужних рішень і стане запорукою розвитку цивілізованого суспільства.

Висновки

На основі проаналізованої нормативно-правової основи встановлено, що вітчизняне законодавство містить спеціальні норми, які регламентують механізми захисту імунітету державної власності. Визначено,

що міжнародно-правові акти закріплюють загальні принципи, які сприяють гармонізації правових норм на рівні світової спільноти. Отримані результати свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавства України в цій сфері з метою забезпечення більш ефективного захисту інтересів держави та запобігання можливим правовим колізіям у питаннях захисту імунітету зобов'язального характеру. Такі вдосконалення мають передбачати гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами та чітке визначення правових механізмів реалізації державного імунітету. Особливу увагу слід приділити забезпеченню прозорості процедур та посиленню відповідальності за порушення правових норм у цій сфері.

Література

1. Ведькал В.А., Гадірлі Т. А. Імунітет держави, його види та концепції реалізації. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск 9, 2021. С. 296-298. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/74.pdf

2. Конституція України. Відомості Верховної ради України. №30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. № 1618-IV. Верховна рада України: Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15?find=1&text

4. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 за №2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

5. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Статут; ООН від 26.06.1945. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_010

6. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: Декларація; ООН від 24.10.1970. База даних «Законодавство України». URL: https:// zakon.rada.gov.ua/go/995_569

7. Сіваш А. А., Шерстюк К. Д. Обмеження юрисдикційного імунітету держави в контексті збройної агресії РФ проти України. Юридичний науковий електронний журнал. Випуск 5, 2022. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/55.pdf

8. Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, 2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e50#Text;

9. Європейська конвенція про імунітет держав, 1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text;

10. Удар по імунітету. Як Україна може юридично захистити себе від агресії РФ? 2015. URL: https://www.eurointegration.com.ua/experts/2015/04/23/7033189/

11. Постанова ВС від 14.04.2022 року у справі №308/9708/19 URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169/

12. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 за № 3477-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

13. Проект Закону України «Про юрисдикційні імунітети та відповідальність іноземних держав» (реєстр. № 2380 від 16.03.2015 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54404

14. Камінська Н.В. Міжнародно-правовий режим контрзаходів у формі передачі Україні російських активів: теоретичні й практичні аспекти. *Право України*. 2024. №3. С. 9-20. DOI: 10.33498/louu-2024-03

15. Проценко І.М. Захист права власності цивільних осіб під час збройних конфліктів та міжнародно-правова відповідальність за його порушення. *Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах:* колективна монографія. До 75-річчя Інституту держави та права імені В.М. Корецького НАН України/ Денисов В.Н., Савчук К.О., Проценко І.М. та ін.; за заг. ред. В.Н. Денисова. Київ: Парл. вид-во, 2023. С. 86-128.

FEATURES OF THE REGULATION OF IMMUNITY OF STATE PROPERTY ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

The study of the peculiarities of the regulation of immunity of state property under the legislation of Ukraine is extremely relevant in modern conditions. The relevance of this topic is due to ensuring the stability of the economic system, protection of the interests of the state, as well as the development of effective mechanisms for the management of state property. At the same time, the relevance of the study is confirmed by the issue of ensuring the country's legal security. Given the globalization and active participation of Ukraine in the development of the international economy, the effective protection of state assets is a cornerstone that affects its normal development and stability. The study of property immunity has an important and practical significance for the development of Ukraine's economic policy, influencing its international relations.

In international legal doctrine, the immunity of states is based on their legal equality and sovereignty. This means that any other entity that does not have sovereign status cannot enjoy immunity, including the immunity of state property. Although there is currently no single concept of implementation of immunity among countries, most of the developed countries of the world are guided by the theory of limited immunity. This concept, which is based on the principle of sovereign equality of the state, separates their public-legal and private-legal features, allowing to avoid injustice in legal relations.

Immunity of state property is one of the defining characteristics of any state that, acting as a public entity, enjoys the protection of state immunity. However, if in the last century the states performed mainly the traditional functions of the sovereign, then in recent decades they have acquired the status of active participants in private law relations.

The problem of the research consists in the elimination of gaps and shortcomings in the current legislation regulating the immunity of state property, as well as in the analysis of the impact of such norms on the relationship between the state and subjects of private law. It is possible to find out how the practice of applying these norms affects the protection of state interests, as well as to determine the problems that arise in court cases regarding state property. This study is also aimed at studying international experience and recommendations in the field of regulating state immunity, which can contribute to the improvement of Ukrainian law.

Keywords: property immunity, legislation, state policy, normative legal acts, sovereignty, international public law, international private law.